

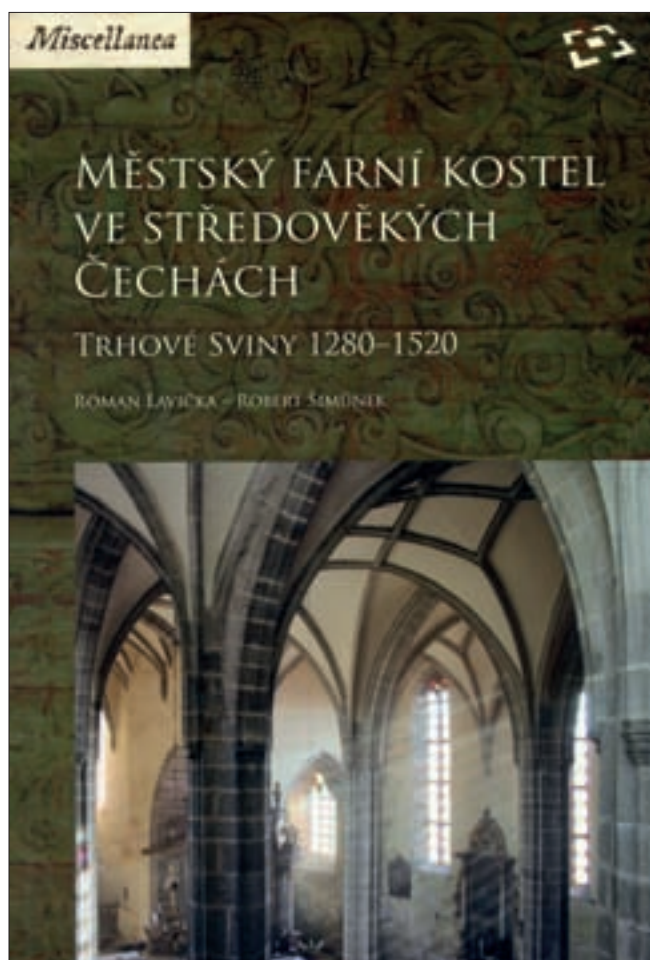
RECENZE

ROMAN LAVIČKA – ROBERT ŠIMŮNEK, MĚSTSKÝ FARNÍ KOSTEL VE STŘEDOVĚKÝCH ČECHÁCH. TRHOVÉ SVINY 1280–1520

Ediční řada *Miscellanea*, sv. 5. Vydal Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Českých Budějovicích. České Budějovice 2011, 175 s.

Stavebněhistorický průzkum je svého druhu řemeslo, jehož hloubku osvojení po dávných cechovních zvyklostech nejlépe osvědčí náročná zkouška – tzv. mistrovské dílo. Prubířským kamenem profesní rutiny a zároveň důvtipu by příkladně mohl být průzkum velkého městského farního chrámu. Ač řečené příklady zavánějí staromilstvím, jdou na dřev aktuálního problému. Probíráme-li se literaturou třeba o monumentální (nejen) středověké sakrální architektuře, dobře si vystačíme s deseti prsty, vypočítáváme-li právě publikace, které dopodrobna a na podkladě bohaté dokumentace objasňují vývoj konkrétních městských kostelů. Je paradoxní, že přehledových prací uměleckohistorického rázu na stejné téma sesbíráme mnohem více. Zalistujeme-li několika „tlustými“ knihami o architektuře přemyslovské, lucemburské i jagellonské epochy, jejichž autory netřeba připomínat, okamžitě seznáme, že zdánlivě promyšlená hodnocení pojednávaných staveb se jen v naprosto výjimečných případech opírají o důkladnou pramennou kritiku. Znepokojující otázku, zda s literaturou tohoto charakteru můžeme vůbec pracovat, si sami sobě zodpovíme v tom smyslu, že dnes nám zkrátka nic jiného ani nezbyvá. Jsme tedy lační po nových, jakkoli dílčích materiálových příspěvcích, neřkuli obšírnějších studiích, a to nejen kvůli tomu, že přibývající poznatky od základů rozleptávají názory autorit oboru.

Průzkum městského kostela, má-li mít hlubší smysl, závisí úplně stejně na řemeslné rutině jako na teoretické průpravě. Při systematické dokumentaci architektonických detailů a více či méně zjevných stop stavebního vývoje snadno podlehneme sběratelské vášni, a tím zapomeneme na tu nejpodstatnější otázku: K jakému účelu to celé snažení vlastně slouží? Pokud ovšem budeme přehlížet nenápadné nálezkové situace, zákonitě překročíme hranice samoučelých teorií. Při průzkumu velkých městských kostelů se proto dobře projeví povaha vrozeného důvtipu zkultivovaného širším rozhledem. Od první obhlídky stavby až po závěrečnou fázi přípravy publikace se bohatě vyplatí zaujetí pro detail, neméně ovšem průběžný odstup. Jenže kostel jakožto předmět výzkumu zdaleka není jen zkouška všestranných dovedností stavebního historika (či archeologa). Teprve v poslední době si začínáme uvědomovat, že je to specifický druh sociálního prostoru, který do dnešní doby přetrval ve značně torzovitém stavu, což zásadně (de)formuje naše vnímání. Obecně lze říci, že stavba sama, jejímuž vývoji namnoze nejsme schopni porozumět do potřebné hloubky,

dnes představuje pouze nejviditelnější, resp. nejlépe dochovanou složku onoho prostoru. Je nezbytné mít na paměti nenávratně ztracenou, v lepším případě částečně dochovanou výzdobu. Ani to však zdaleka nestačí k ucelenému náhledu. Někdejší významům a rolím zkoumaného objektu porozumíme potud, bude-li nás programově, tj. od počátku, zajímat širší (sociální) kontext jednotlivých fází stavebního vývoje. Úsilí o jejich co nejpřesnější slohové a chronologické zařazení je tedy jen předpoklad, nikoli cíl výzkumu. Stejně tak rešerše písemných pramenů, ad hoc vyhotovená pro potřeby stavebněhistorického průzkumu, není nic více a nic méně než (nezbytné) východisko dalšího poznání.

Ač českojazyčná literatura vzešla ze základního výzkumu městských kostelů čítá jen několik málo položek, v posledních zhruba deseti letech právě na dané téma přibýly pozoruhodné pokusy o provázaný výklad písemných a hmotných pramenů. Do širokého proudu mezioborového výzkumu se hlásí i typograficky sličná kniha o farním kostele v jihočeských Trhových Svinech. A předem je nutné říci, že jde o počin veskrze ojedinělý. Zatímco srovnatelné kolektivní publikace víceméně odděleně hodnotí jednotlivé druhy pramenů, tentokrát se všemi oddíly knihy zřetelně vine červená nit – tou je důraz na postižení sociálních souvislostí stavebního díla, aniž by tím ovšem utrpěly popis či kritika jednotlivých druhů pramenů.

Kostel v Trhových Svinech (okres České Budějovice) v mnoha ohledech představuje charakteristickou stavbu svého druhu na – což je důležité zdůraznit – jihu Čech. Dominuje zástavbě nehrazeného poddanského městečka, které došlo rozkvětu v jagellonském období. Tomu odpovídá i stavební vývoj chrámu: dnešní podobu mu rozhodující měrou vtiskly pozdně gotické úpravy, v jejichž hodnocení tkví těžiště knihy. Autoři však prezentují i neméně závažná zjištění o starších stavebních etapách, učiněná v nedávné době v rámci archeologického výzkumu a operativního stavebněhistorického průzkumu. Z dílčích nálezových situací se postupně podařilo zrekonstruovat celkový půdorys prvotního (kamenného) kostela, k němuž přináležel raně gotický, dodnes funkční portál osazený v severním průčelí lodě. To, že se nachází *in situ*, vyplynulo z objevu původních zazděných oken pod osekanou omítkou na interiérové stěně příslušné obvodové zdi. Nově nalezená okna se zdánlivě překvapivě nacházela dosti nízko nad někdejší i současnou podlahou; vrcholy jejich záklenků výškově přibližně odpovídají parapetům stávajících pozdně gotických oken. Ovšem jako ještě překvapivější se jeví zjištění, že půdorysný rozsah původní lodě bezmála odpovídal velkorysému pozdně gotickému trojlodí, zvětšenému toliko na jižní straně, a to pouze o šířku ubourané prvotní obvodové zdi. Autoři proto logicky považují raně gotický kostel za trojlodní baziliku. Jako analogii co do rozměrů zmiňují raně gotickou fazi farního kostela v Rožmberku nad Vltavou. Z toho plyne obecné poučení: vnímáme-li mnohé kostely jihočeských poddanských měst a městeček a priori (bezesporu oprávněně) jako relativně honosná pozdně gotická díla, neměli bychom zapomínat, že totéž hodnocení mohlo platit už pro jejich raně gotické, značně fragmentárně dochované předchůdce, resp. fáze. Zatímco raně gotické stavební konstrukce trhosvinenského kostela z větší části zanikly, nebo byly takřka zcela zastřeny v důsledku rozsáhlých pohusitských přestaveb, v lucemburské době přibyla mohutná věž – zvonice, která přetrvala dodnes. Stojí v koutu mezi lodí a odsazeným presbytářem.

Největší pozornost na sebe pochopitelně strhává pozdně gotická přestavba. Což je – jak autoři doložili – dost zjednodušující dojem. Ve skutečnosti totiž jde o dvě svěbytné, krátce po sobě následující přestavby, v jejichž rámci lze ještě rozlišit dílčí fáze. Dlužno dodat, že při důkladnější prohlídce stavby (zvláště v podkroví) už dávno mohly být zjištěny nálezové situace, výmluvně vypovídající o složitějším stavebním vývoji. Na základě otisků střech a dnes v podkroví skrytých, původně ovšem exteriérových omítek autoři došli k oprávněnému závěru, že nejprve vzniklo mohutné pozd-

ně gotické trojlodí, poté – v odstupu několika let – stávající presbytář s křesťní kaplí. V mezidobí stále sloužil presbytář někdejší baziliky. Právě jeho relativně nízká střecha zanechala na lici dělicího štítu charakteristický otisk. Případnou námitku, že starší presbytář mohl být přece zbořen neprodleně po vzniku pozdně gotického trojlodí, autoři vyvracejí poukazem na souvisle omítnutou plochu štítu mezi střechou současného a otiskem střechy staršího presbytáře. V interiéru i exteriéru si dále všimli několika anomálií, které v souhrnu více než pravděpodobně dokládají výraznou změnu architektonické koncepce během výstavby trojlodí; to podle původního plánu mělo být nižší. Pozdně gotický vývoj završila výstavba hranolové věže v ose západního průčelí, která činí siluetu trhosvinenského kostela – ač nepřesahuje hřeben střechy trojlodí – nezaměnitelnou. Tato věž stavbě dodává pevností ráz jednak svým neomítnutým vnějším pláštěm, jednak klíčovými střilnami ve dvou nejvyšších patrech.

Namnoze obvyklé potíže při snaze o přesnější absolutní datování jednotlivých stavebních fází autoři díky štěstí i vlastnímu důvtipu prakticky nepocítili. S nadsázkou řečeno jim do klína spadly středověké krovy nad lodí i presbytářem, úspěšně podrobené dendrochronologické analýze. Další pevné argumenty stran datace zformulovali na základě srovnávacího studia specifických tvaroslovných detailů, které se paralelně objevují na přibližně soudobých, dobře datovatelných stavbách v jižních Čechách. Představená periodizace úprav trhosvinenského kostela v jagellonském období tak dnes dává nejen nahlédnout do poměrně dlouhodobého procesu jeho (nejméně jednou na takřka deset let přerušených) přestaveb v rozpětí cca 1480–1520, ale představuje i další pevný článek do pomyslného řetězce opor absolutní chronologie regionální stavební produkce. V daném směru autoři skrze analýzu jednoho konkrétního objektu podávají obecně platný návod srovnávacího studia. Základem je systematická evidence detailů – jednak tvaroslovných, jednak kamenických značek.

Během několika posledních let R. Lavička v jihočeském prostoru zmapoval stovky typů kamenických značek, z nichž několik desítek se opakuje v různých lokalitách, resp. na různých stavbách. Jejich sledování má dvojí účel. Nejenže tím zmnožujeme a průběžně zpevňujeme opory relativní a potažmo absolutní datace, ale získáváme i cennou představu o pohybu jednotlivých i celých skupin kameníků. Právě podle zdokumentovaných kamenických značek dnes můžeme zařadit výstavbu jižní věže – zvonice trhosvinenského kostela do počátku 15. století. Vyplyvá to ze srovnání s nálezy identických obrazců na tesaných člancích kostela sv. Víta v Českém Krumlově, jehož příslušná stavební fáze je dobře datována podle dochované smlouvy o dílo. Studium značek navíc poskytuje i cennou nezávislou kontrolu formálního hodnocení kamenické produkce neboli tradičního (namnoze intuitivního) datování historiků umění. V případě tvarosloví kleneb pozdně gotického trojlodí trhosvinenského kostela se právě prostřednictvím značek potvrzují starší úvahy o úzkém sepjetí s klenbami kláštera v blízkých Borovanech. Objevy dalších identických značek z doby kolem přelomu 15. a 16. století přinesly Lavičkovy průzkumy sakrálních staveb v Českém Krumlově, Dolním Dvořišti, Chvalšínách a Kájově.

Autoři se stejně důkladně jako architektuře věnují i výzdobě středověkého chrámu. Jelikož se nástěnné malby

vzdor opravám interiérových omítek zatím nepodařilo odkrýt, hlavní pozornost na sebe strhává známý skříňový oltář z doby kolem roku 1520, prakticky jediný dochovaný kus mobiliáře středověkého stáří. Archa je v současnosti rozebrána na několik částí. V trhosvinenském kostele setrvala na hlavním, ve stávající podobě barokním oltáři ústřední dřevěná socha trůnící Panny Marie s Ježíškem. K překvapivému nálezu došlo během restaurování oltáře v roce 2011, kdy byly vyjmuty druhotně užitě desky původní gotické skříňové sochy. Zatímco o deskách samých se zmiňovala starší literatura, v plné kráse se až nyní ukázaly jejich původně rubové, celoplošně malované plochy. Pokryty jsou složitě komponovanými rozvilinami. Právě tyto desky tvořily, spolu s ústřední sochou, základ částečné rekonstrukce oltáře na loňské pražské výstavě Rožmberkové. Další dochované části, malovaná boční pohyblivá křídla, na ni zapůjčila Alšova jihočeská galerie v Hluboké nad Vltavou. Dnešnímu divákovi se tak naskytla jedinečná možnost spatřit všechny dochované části pohromadě, navíc sestavené v logický celek. Autoři knihy se znovu zamýšlejí nad rozmístěním jednotlivých malovaných obrazů; na základě pečlivě formulovaných argumentů předkládají k diskusi novou výkladovou variantu celkového ikonografického programu oltáře. Upřesňují i poznání dílenské provenience jeho jednotlivých částí. Předpokládají, že malované desky vznikly v některé rakouské dílně v letech 1490–1500, tedy podstatně dříve než socha Madony opatřená autentickým vročením 1520, která po výtvarné stránce představuje řádově kvalitnější dílo dovezené z Bavorska. Zatímco malovaná boční křídla došla už několikrát pozornosti ve starší literatuře, ústřední socha Madony se většího zájmu dosud nedočkala. Ba co víc: její fotografie byly uveřejněny – jak autoři uvádějí – vůbec poprvé až v roce 2011. Přitom jde o dílo mimořádné hodnoty, jehož význam daleko překračuje regionální rámec.

Oddíly věnované stavebně- a umělekohistorickému rozboru kostela jsou uvozeny, proloženy a současně završeny obsírnými pasážemi, které vycházejí ze studia písemných pramenů. Pozadí výkladu tvoří podrobný nástin sociálních a hospodářských dějin městečka od jeho vysazení ve 13. století do přelomu středověku a novověku. Těžiště pak představuje kapitola *Sociální síť kostela a zdroje financování*. Cesta, kterou autoři volí pro řešení daného okruhu problémů, vede „přes obezřetnou kombinaci širšího komparativně založeného pohledu s torzovitou výpovědí pramenů regionální povahy“ (s. 103). Konkrétní svědectví nabízí několik typově a obsahově dost rozrůzněných dokumentů. Pro lucemburské období to jsou zvláště donační a nadační listiny nižší šlechty usazené v bližším i vzdálenějším okolí Trhových Svinů. Autoři hypoteticky usuzují, že někteří z dobrodinců byli v kostele pohřbeni. Pro jagellonské období máme konkrétně k dispozici pořádky cechu zdejších řezníků, jejichž podstatná část se týká zajišťování různých liturgických úkonů ve farním chrámu. Zajisté šlo jen o zlomek příjmů, které ze strany cechovních korporací plynuly do kostelní pokladny. V daném směru se autoři odvolávají na lépe dochované prameny z lokalit srovnatelného charakteru. Ač o (bezesporu) mnoha dalších dílčích zdrojích financování stavebních prací, výzdoby či běžného i svátečního liturgického provozu můžeme toliko spekulovat na základě analogií, konkrétní zdůvodnění, proč právě v Trhových Svi-

nech probíhaly v pozdním středověku tak rozsáhlé přestavby farního kostela, je přece nasnadě.

Podle umělekohistorického rozboru autoři dospěli k přesvědčivému závěru, že se stavební práce rozeběhly v 80. letech 15. století. Což logicky kladou do přímé souvislosti jednak s hospodářskými privilegii, která městská obec získala právě v letech 1481–1482, jednak s odpustkovou listinou, jíž byl kostel obdařen v roce 1481. Obojí se událo z přízně a na přímluvu vrchnosti. Podobný model lze předpokládat i pro ostatní města a městečka rožmberského dominia. Snad ve všech v jagellonském období docházelo k náročným přestavbám kostelů. Sotva lze tedy pochybovat o úsudku autorů, že hlavní tíha financování ležela na bedrech městských obcí, cechů i jednotlivých zámožných dobrodinců, nikoli vrchnosti. Ta se však zasadila o udělení různých privilegií, která přímo či nepřímo přispívala k finančnímu zajištění náročné přestavby. Důkladný průzkum trhosvinenského kostela tyto obecné úvahy okořenil o zajímavá fakta: ač město v pozdním středověku prožívalo rozkvět, přece však bylo nutné stavební práce na čas zastavit (nejspíš z nedostatku financí). Výpovědi svého druhu je i poměrně dlouhá doba přestaveb, které se protáhly na tři desetiletí.

Ač středověká výbava a výzdoba trhosvinenského kostela z převážné části zanikla, dochoval se zajímavý, poměrně početný soubor malovaných a tesaných vrchnostenských erbů (kdysi bylo v kostele přítomno bezpochyby mnohem více heraldických památek). Na fasádách i v interiéru spatřujeme několik rožmberských růží. Jednu z nich (na svorníku klenby trojlodí) autoři konkrétně připisují Petrovi IV. Její pandán totiž představuje znamení střeby, které upomínalo na Alžbětu z Kravař, Petrovu choť. Táž dvojice erbů byla vymalována i na fasádě jižní věže. Nejčestnější místo ovšem zaujal dosti rozměrný tesaný znak městské obce. Osazen byl na čelní fasádě předsíně hlavního vstupu do interiéru lodě. Nepřehlédnutelný městský znak pojednaný jako pečeť nenechává na pochybách, koho měla náročná pozdně gotická přestavba reprezentovat a kdo ji hlavně financoval.

Představuje-li vrchnost pomyslný vrchol sociální sítě kostela, autoři se stejně důkladně pokoušejí postihnout i role konkrétních osob z lokálního prostředí. Shromáždili kusé prameny zmínky mj. o místních farářích a správcích kostelního jmění. Ty opět zasazují do výkladového rámce platného pro sídla dané kategorie. Zvláště rozbor úřadu kostelníka stojí za přečtení: autor těchto řádků asi není jediný, kdo tyto osoby dosti nepatřičně vnímal dnešním úhlem pohledu. V pozdním středověku byli voleni z řad vážených a zámožných osob; v případě potíží s financováním stavebních prací mohli vypomoci z vlastního měšce.

Přestože kniha o trhosvinenském kostele rovnocenně hodnotí hmotné i písemné prameny, přívlástek „všestranná“ jí ovšem nenáleží. Autoři sice provedli důkladný rozbor stavebního vývoje, mnohé konstrukce a nálezové situace, o nichž se zmiňují, by si ale zasluhovaly detailnější pozornost, hlavně však kresebnou dokumentaci. Na zaměření tak stále čekají cenné pozdně středověké krovy nad lodí i presbytářem, rovněž tak otisky zaniklých střech. Zvláště však mrzí absence nákrese nálezových situací, dočasně odkrytých pod osekávanými omítkami na vnitřní stěně severní zdi trojlodí. Představu o nich zprostředkovává jen jedna je-

diná, z šikmého úhlu pořízená fotografie líce zdi s patrnou zazdívkou okna raně gotické baziliky. Právě ji by měl doprovázet alespoň zběžný terénní náčrt se základními kótami. Je třeba ocenit, že kniha obsahuje desítky řemeslně vytečných fotografií s vysokou výpovědní hodnotou, na druhou stranu ovšem zarazí úplná absence nákreso profilů architektonických článků.

Ač autoři předložili obrovské množství nových poznatků, přece tím nepřekonali jednu publikaci, která je už více než sto let vpravdě nezastupitelná. Co se týče dokumentace, na významu neztrácí příslušný svazek tzv. starého soupisu památek, který i nyní představuje primární zdroj veškerých plánů; příčný řez trojlodím a pohled na jižní průčelí jsou převzaty v originální podobě, celkový půdorys je překreslen a upraven. Důvody, proč autoři sáhli po názorných, leč – měřeno dnešními nároky – nedostatečných nákresech, jsou nasnadě: u takto rozměrné a složitě utvářené stavby nelze pomocí jednoduché oměrné metody přesně zachytit veškeré výškové a půdorysné vztahy a (ne)dostupnost profesionálního geodetického zaměření odvisí od vysokých finančních nákladů. Smutek však vítězí nad povděkem, můžeme-li při studiu takto cenné památky vycházet pouze (alespoň) z prastarého zaměření. Ba co víc, úplně stejný dojem nabudeme nad použitelnou dokumentací valné většiny velkých městských kostelů. Absence kvalitních plánů podlamuje hodnověrnost výsledků dosavadního umělecko- a stavebněhistorického bádání. Jako konkrétní příklad budiž uvedena nejnovější souborná práce Jiřího Kuthana o pozdně gotické architektuře – *Královské dílo za Jiřího z Poděbrad a dynastie Jagellonců. Díl první – Král a šlechta* (Praha 2010), která přebírá desítky půdorysných plánů z tzv. starého soupisu památek. Není-li programově rozvíjena dokumentační a soupisová činnost, v sázce je mnohem více než důvěra v úsudky odborníků. Hypoteticky vzato, požár trhosvinenského kostela by rázem zničil

starobylé krovy, aniž bychom měli v ruce alespoň jejich solidní zaměření a fotografickou dokumentaci. To platí pro takřka veškeré (nejen) středověké dřevěné konstrukce desítek (nejen) jihočeských (nejen) kostelů. V této souvislosti tane na mysli i ona cenná dřevořezba trhosvinenské Madony, resp. fakt, že její fotografie byla poprvé publikována až v roce 2011.

Plány převzaté z tzv. starého soupisu památek sice představují poměrně dobré vodítko při základním seznámení s pojednávanou stavbou, jenže se na ně nelze spolehnout potud, zamýšlíme-li se nad detailními (při interpretaci namnoze zásadními) půdorysnými a výškovými vztahy a dílčími anomáliemi. Ovšem i z formálního hlediska mají řadu nedostatků, které si dobře uvědomíme na příkladu trhosvinenského kostela. Jeho jeden jediný vodorovný řez slučuje situace z několika výškových úrovní, čímž se obrázek stává nepřehledným, až zmatečným. Snadno lze v něm odlišit okna a vstupy, některá okna však jako by zmizela. Nemluvě o absenci pater věží a všech dalších přístavků, ale třeba i kruchty. Charakter plánové dokumentace je jediný, ovšem velký kámen úrazu recenzované knihy, která jinak přímo srší (v rámci českého bádání) originálními metodickými přístupy. Pravda, nebylo v silách autorů coby jednotlivců, aby pořídili bezvadné plány, ovšem mělo by to být v možnostech a hlavně v zájmu příslušné instituce – Národního památkového ústavu. I přes nedostatky stran dokumentace lze knihu označit za modelový, vpravdě ojedinělý, mimořádně úspěšný a hlavně následováníhodný pokus o porozumění architektuře kostela ve vztahu k sociálním dějinám. Má-li mít stavebně- a uměleckohistorický výzkum skutečně smysl, musí být programově veden právě a hlavně tímto směrem. R. Lavička a R. Šimůnek urazili velký kus cesty od formálního rozboru pramenů, jímž je plně zaujata valná většina jejich souputníků.

JAN KYPTA